

Az egészséges nemzet mint eugenikai terv a huszadik század első negyedében*

Marius Turda, az Oxford Brookes Egyetem oktatója a kétezres évek elején doktorált történelemből a Közép-Európai Egyetemen. Évtizedes kutatás eredményeként publikálta legújabb könyvét, melyben arra keresi a választ, hogyan fonódott össze a 20. század elején a magyar nemzeti és eugenikai gondolkodás. A korszak közép- és délkelet-európai eugenikakutatásában elért eredményei közé sorolható a 2010-ben megjelent *Modernism and Eugenics* (Palgrave Macmillan, 2010) és a *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900–1940* (CeU Press, 2007) című antológia, amelyet Paul W. Weindlinggal, ugyancsak az Oxford Brookes professzorával közösen szerkesztett.

A most ismertetett kötet hét fejezetből áll, a 20. század első évtizedétől az első világháború utáni évekig követi az eugenika (elsősorban magyar, brit és német) mozgalmának szellemi tartalmát, ezen belül elsősorban a magyar vonatkozásokat, miközben széles spektrumú interdiszciplináris és politikai képet ad a témáról.

Turda a könyvében három fő célt követ: 1. A korszakban folyó eugenikai diskurzus főszereplőinek bemutatása és érveik rekonstruálása. Megállapítása szerint ezek mind a hagyományos magyar közösség folyamatosan emlegetett degenerálódásának

* Marius TURDA: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*. Palgrave Macmillan, Hundsmills, Basingstoke, 2014. 356 p.

és az eugenika” című cikkében, amelyet a *Természettudományi Közönyben* közölt 1918-ban, Apáthyhoz hasonlóan „belső ellenzékként” megkülönböztette az eugenikát a faji determinizmustól. Eszerint az eugenika nem valamely konkrét faj felsőbbrendűségével foglalkozik. Végül Podach Erich Frigyes irodalomkritikusról és antropológusról is olvashatunk, aki naiv romantizmusnak nevezte az eugenisták nagy biologizáló társadalmi terveit és zsenitenyészti kultuszát a háború utáni szegénység és gazdasági válság körülményei között.

A 20. század első felének tapasztalatai azt sugallják, hogy az eugenika szellemiségétől nem idegen, kimondottan rasszista gondolatok és politikák egybecsengése a modern társadalomtervezéssel könnyedén felszívhatta az antiszemitizmust, és elfogadhatóvá tette a náci Németország térhódítását is. Erről a könyvben keveset olvashatunk. De annyit igen, hogy a zsidó származású értelmiség, legalábbis a század elején, egyáltalán nem érezte önmagától idegennek az eugenika magyar nemzetvédő célkitűzéseit, éppen a modernizálódás miatt.

Ennek alapján nem csoda, hogy a két világháború között kialakuló, majd a végletekig fejlődő fasizmus Európa-szerte úgy nyert teret, hogy az egyéni és közösségi emberi minőséget rangsoroló szentenciák a tudományosság álruhájába bújhattak. Turda külön kiemeli az egész korszak sajátos helyét a tudomány és a politika, egyáltalán a tudományosság mint a politikai legitimáció eszköze 20. századi történetében, ami aztán az államszocialista korszakban, de Nyugaton is megmaradt.

Végül Turda hangsúlyozza, hogy a társadalmi higiénia kérdésköre volt a híd a konzervatív és szocialista szakértők között. Az egész fajhigiéniai program sokféleségében közös volt, hogy a reprodukcióra méltónak tartott társadalmi rétegeket és egyéneket igyekeztek elválasztani a „selejtől” (bármilyen szerteágazó is legyen ennek jelentése), mégpedig a tudomány segítségével és kérlelhetetlenségével. A selejt és a közösség megőrzendő biológiai értékének meghatározása, lokalizálása és állami kontrollja központi szerepet játszott.

A rendkívüli filológiai alaposággal megírt műben Turda kerül bármilyen morális vagy politikai értékelést. Ehelyett mind-

elkészítésére és beküldésére, amelyek a család és a fajegészségügy témáit ábrázolják.

A könyv talán legfontosabb tézise, hogy az eugenika – amely elméleti és politikai sokarcúságán túl alapjában véve az egyén és a politikai közösség biológiai tisztaságát hirdette és akarta védeni (noha annak mibenlétében nem feltétlenül értett egyet minden eugenikus) – a századfordulóra a modern magyar állam és nemzet egyik meghatározó szellemi mozgalma lett (és maradt Trianon után is, lényegében lezáratlanul). Ez azt mutatja, hogy a korszak modernista, társadalmi integráló, nemzetépítő célkitűzései összefonódtak, sőt összekeveredtek olyan tekintélyelvű, részben nagyon is modernségellenes gondolatokkal, mint a kultúra és a társadalmi rang összefüggése a fajisággal, a falu magasztalása, a szellemi pálya lenézése, a sterilizáció és a degeneráltság állami szintű stigmája.

A szerző érvelése szerint az eugenika – amiről ma sokan úgy gondolkodnak, hogy a rasszizmus kísérőjelenségeként vagy alapozójaként alapjában véve szubkulturális jelenség volt a maga idejében – valójában meghatározta a korszellemet, és a baloldalon sem volt népszerűtlen. Hangsúlyozza, hogy az eugenika külön kutatását 1989 előtt igencsak megnehezítette az a felfogás, amely eszmetörténetileg nem tett különbséget a náci és fasiszta gondolkodás, valamint a fajhigiéniai irodalom között. Könyvében kitűnően feldolgozta az eugenika és a faji gondolkodás elméleti és gyakorlati mikrorealitását, s ezzel még a fasiszmissal szemben mutatkozó nagyon gyenge magyar társadalmi ellenállást is érthetőbbé teszi. A század elején megjelenő eugenika a harmincas-negyvenes évekre valószínűleg annyira természetessé tette a faji gondolkodást, hogy előkészítette a terepet az akkor már erőteljesen jelentkező fasiszmus térnyerésének.

Az eugenika összetettségét bemutatva Turda nemcsak annak (kis számú) korabeli ellenzőire tér ki, hanem belső ellentéteire is. A legfontosabb ellenző Max Weber volt. Magyar viszonylatban megemlíti a Péterfi Tibor hisztológust, aki ellenezte a társadalom faji alapon való megközelítését és irányítását, valamint a járványszakértő Hahn Dezsőt, aki az eugenizmust tudománytalannak tartotta. Szól Lenhossék Mihályról is, aki „A népfajok

Teleki egyébként ellenezte a szellemi pályát és a városi karriert, felzárkózva ezzel a világháború idején megerősödő érveléshez, miszerint a nemzet faji alapját a falu alkotja. Nem a városi értelmiséget kell támogatni és nem a városi létet, hanem a faji reprodukcióra méltó egyének falura költöztetését.

Mi több: a mindössze 1917 novemberétől 1919 februárjáig működő Magyar Fajhigiéniai Társaság elnökeként Teleki eugenikai házasságközvetítést javasolt. Eszerint a sebesült, de még felépülésre képes hadirokkantakat gyermekre vágyó nőkkel kellett volna összehozni és falura költöztetni, hogy megfelelően rusztikus körülmények között minél több gyermeket nemzzenek, akiket önfeláldozásra és erényes életre nevelnek. Ebben a hangulatban jelent meg Méhely Lajos zoológusnak *A háború biológiája* című könyve is, amelyben a nemzethalált vizionálta, Szabó Dezsőnek *Az elsodort falu* című regénye, valamint Hoffmann Géza tudományos műve: *Krieg und Rassenhygiene*.

Lenhossék Mihály orvos-antropológus, aki Alexander Bernáttal együtt írt kétkötetes művet *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai* címmel (1905, 1907), Nékám Lajos a Budapest Egyetem bőrgyógyász professzora, *A nemibajok leküzdésének irányítása* című könyv szerzője (1918), Gorka Sándor biológus, zoológus, valamint Madzsar József a Budapesti Egyetemen is tanították az eugenika történetét és céljait, a fajegészségügy társadalmi értékét és megvalósítását. Hoffmann egy cikkében, amelyet 1918-ban a németországi *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie*-ben publikált, büszkén számolt be arról, hogy Magyarországon állami szinten támogatják a fajhigiénéjét. Turda hangsúlyozza: a magyar eugenika legnagyobb sikere tehát az volt, hogy a mozgalom gondolatait a társadalom széles köreiből képviselte, és bevitte a nagypolitikába is. Ez egyetlen más országban sem sikerült ilyen mértékben.

1918. október végén, a Nemzeti Egészségügyi Tanács megalakulása alkalmából, már maga Károlyi Mihály ígérte meg a társadalmi, nemzeti és politikai revitalizációt. A népegészségügy ekkorra már vesztett rasszista éléből, de lényeges pontokon folytatta az eugenika szellemét. Például 1919-ben a *Huszdik Század* pályázatot írt ki irodalmi és képzőművészeti alkotások

ségtan (és a fajegészségügy) céljával, amely a faj legjobb tulajdonságainak ápolása. Hoffmann a fajhigiénia és a népességpolitika szintézisét javasolta, amit a galtoniánusok nem fogadtak el, de az eugenikától mindannyian a nemzet jövőjének alakítását várták.

Teleki szerint az eugenika a társadalom múltjára, jelenére és jövőjére is választ ad. A fajbiológia a medicina része: anatómiából, fiziológiából, patológiából és terapeutikából áll. A társadalom és a biológia leegyszerűsítő analógiáját elutasította, de azt vallotta, hogy a társadalomtudományok végső alapja a biológia. Vámbéry Ruzstem, a Budapesti Egyetem jogászprofesszora szerint a kasztrációval megelőzhető a bűnözés. Buday Dezső szerint a házasságot állami kontroll alá kell vonni. Szántó Manó orvos *A fakultatív sterilitás kérdéséről* címmel írt könyvet 1905-ben. Dienes Lajos biológus a statisztikán alapuló biometrikát, a lakosság faji tulajdonságainak mérhetőségét hirdette. Madzsar József orvos a jóléti intézkedéseket kritizálta, mondván, hogy azok nem a természetes szelekciót követik. A gyengék iránti keresztény szeretetet visszautasította, és egy új biológiai arisztokrácia kitenyészteséről beszélt, amely majd az erősekből áll. Márpedig a domináns érvelés szerint azt, hogy ki az erős, okos és hasznos a közösség számára, a tudomány módszereivel határozhatjuk meg. Fülöp Zsigmond tudományos műfordító szerint, aki az 1912-ben induló *Darwin* című lap főszerkesztője volt, az egyénnek alá kell vetnie magát a fajilag értelmezett közösség érdekeinek.

1915-ben már a háború okozta óriási emberi veszteségekkel számot vetve jött létre az Országos Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére, Apponyi Albert elnökletével. Apponyi elérte, hogy az ellenzék javaslatára a képviselőház megvitassa a sokgyermekes családok adókedvezményét és a kevesgyermekesek megadóztatását. A kormányjavaslat elkészült, de csak 1917-ben fogadták el: a gyermektelen családokat 15, az egygyermekeseket 10% plusz adóval sújtják.

Teleki 1917-ben a képviselőházban idézte Madzsar József *A meddő Budapest* című, 1916-ban megjelent könyvének adatait, melyek szerint 1914 óta a születési arány a felére csökkent.

az eugenika, ugyanis a szülésre kárhozottatott nő eszméje és a nők munkába állásának emancipációs követelése ellentmondott egymásnak (Bédy-Schwimmer Róza, Glücklich Vilma).

A zavarba ejtően részletes könyvből már csak a nevek, intézmények és gondolatok felsorolása is elegendő ahhoz, hogy érzékeljünk valamit a milióból: a fajtudomány annyira közszájon forgott akkor, mint ma az informatika. Kezdetben inkább csak tudományos, majd az első világháború idejére már politikai jelenléte nemzetközi volt, de a magyar eugenika ezen belül korán megjelent, és rendkívül dinamikusan fejlődött.

Az első európai eugenikatársaság Németországban jött létre 1905-ben, a második Svédországban 1907-ben, majd Franciaországban 1912-ben és Magyarországon 1914-ben, utóbbi Teleki Pál elnökletével. Ekkor alakult meg a Magyar Fajegészségügyi Bizottság is, Apáthy István zoológus kezdeményezésére, a következő szervezetek részvételével: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Magyar Közgazdasági Társaság, Heraldikai és Genealógiai Társaság, Néprajzi Társaság, Gyermekkutatói Társaság, Országos Gyermekvédelmi Liga, Nőegyesületek Országos Szövetsége.

A magyar eugenizmus első lépései olyan további fórumokon folytatott vitákhoz kötődnek, mint például a *Huszedik Század*, az *Egészség*, a *Gyógyászat*, *A nő és a társadalom* című lapok, a Társadalomtudományi Társaság, a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesülete, valamint a *Természettudományi Közlöny* és a *Szociálpolitikai Szemle*.

Már kezdetben körvonalazódott egy Galtonhoz kötődő angol és egy Alfred Ploetzhez kapcsolódó német irányzat. Az előbbi az egyén tulajdonságainak örökletességével foglalkozott, az utóbbi a csoport, a közösség fajilag azonosítható tulajdonságaival. Teleki és később Hoffmann Géza Ploetz-követők voltak, Apáthy galtoniánus. A bécsi, berlini, New York-i és chicagói diplomata Hoffmann volt a nemzetközileg legelismertebb magyar eugenikakutató. A *Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von Nordamerika* című, 1913-ban megjelent könyve tette híressé.

Hoffmann szerint az eugenika angol értelmezése túl szűk, mert csak a faj reprodukcióját értik rajta, ellentétben a fajegész-

a kérdéseit járják körül, s a magyar nemzet biológiai megmaradásának lehetőségét keresik. Érveikben a népegészségügy és a magyarság biológiai azonosságának fenntartása egyazon problémaként jelenik meg. 2. Az eugenika és a nacionalizmus interdiszciplináris összekapcsolódása, ezek megjelenése a politikai és kulturális beszédmódban. 3. A magyar eugenika nemzetközi környezete, hazai politikai sikereinek külföldi visszhangja.

Francis Galton, aki 1912-ben, az első eugenikai konferencián, Londonban felvetette a tudományos integráció időszerűségét, úgy definiálta az eugenikát, mint a jövő nemzedékek faji (fizikai és mentális) minőségét javító és megelőző társadalmi kontrollt. Ennek alapján különböztethető meg a pozitív, vagyis a születések számát növelő és a negatív, a születés minőségét ellenőrző eugenika fogalma, mint például a sterilizáció.

A könyvből kitetszik, mennyire összetett az eugenika: részben a rasszizmus háttérét adó elmélet, a nemzet biológiai tisztaságára vonatkozó elképzelések kerete, részben a népegészségügy ideológiája, és részben a baloldal által is képviselt szociálisan integráló program. Orvosok, biológusok, zoológusok, antropológusok, politikusok, művészek tucatjai vettek részt az eugenika mozgalmában.

Az eugenika nagyratörő programját jelzi, hogy nemcsak több tudományos területet ölelt fel (szociológia, néprajz, egészségügy, vallás, történelem), hanem értékek széles, olykor ellentmondásos skáláját is: a modernizálódó város mint környezet elutasítása, a falusi élet dicsérete egyfelől, statisztikai mérésekre és különféle tudományos eredményekre alapozó, kifejezetten modern társadalomtervezés (születésszabályozás, sterilizáció stb.) másfelől. Morális és vallási nevelés egyfelől, a nemzet biológiai identitásának hangsúlyozása mindenféle elsajátítható nemzeti, nyelvi kulturális ismeretanyagtól függetlenül másfelől. Még a születésszabályozásban is legalább két elgondolás vetekedett: a kevés, de biológiailag jó minőségű gyermekek megszülése (Buday Dezső orvos, a Fajhigiéniai és Népegészségpolitikai Társaság tagja) és a sokgyermekes családok támogatása a nemzet fennmaradása érdekében (Ágoston Péter jogász, a tanácsköztársaság külügyminisztere). A feminizmussal is sajátos viszonyban volt

végig kizárólag bemutató, deskriptív jellegű a szöveg. Maga ez a kutatói hozzáállás kérdéseket vethet fel. Turda mindenesetre a szentelen megfigyelő szerepét választotta. Száz év elteltével is borsózik a hátunk attól, hogy az állam egy nem kritikai, hanem talán inkább a babonás hithez hasonló tudományosságra támaszkodva szabad kezet kapjon ahhoz, hogy eldöntse: melyik ember mennyit ér, és még csak nem is a tudása vagy a vagyona, hanem a vére, a biológiai léte alapján.

Szilágyi-Gál Mihály